

AGNIESZKA GUZEWICZ

ORCID: 0000-0003-2675-9544

Uniwersytet Wrocławski

agnieszka.guzewicz@uwr.edu.pl

Zawieranie i wykonywanie umów przez jednostki gospodarki społecznej na przykładzie umowy dostawy

Słowa kluczowe: jednostki gospodarki społecznej, prawo cywilne PRL, zobowiązanie umowne, zawieranie umów, wykonywanie umów, umowa dostawy

CONCLUSION AND PERFORMANCE OF CONTRACTS BY THE SOCIALIZED ECONOMY UNITS ON THE EXAMPLE OF A SUPPLY AGREEMENT

Abstract

Socialized economy units were special entities in the period of the Polish People's Republic, and the regulations regarding them were in line with the authoritarian rule of that time. As civil law entities, socialized economy units have been subject to the provisions of the Civil Code since its entry into force in January 1965. However, in situations where it was required by "special trading needs", the competent state administration bodies were entitled to regulate relations between socialized economy units in a different way. The interference of administrative bodies into civil law relations is connected with the implementation of the general objective of protecting the national interest. The aim of the article is to analyse the provisions regarding contractual relations between socialized economy units on the example of a supply agreement. It was one of two contracts in the new Civil Code (along with the construction works contract) to which only socialized economy units could be parties. The analysis in the specified historical period allowed for drawing conclusions regarding the mechanism of functioning of civil law institutions in the Polish People's Republic in a situation where the parties to the contract were specific entities of the national economy.

Keywords: socialized economy units, civil law of the Polish People's Republic, contractual obligation, concluding contracts, performance of contracts, supply agreement

Kodeks cywilny, który został uchwalony w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹, regulował stosunki prawne między jednostkami gospodarki uspołecznionej (j.g.u.), osobami fizycznymi a j.g.u. i osobami fizycznymi². Stosunki między jednostkami gospodarki uspołecznionej określane były stosunkami „w poziomie”³. Przepisy dotyczące j.g.u. należało stosować do „instytucji państwowych i organizacji społecznych ludu pracującego, których zadanie nie polega na prowadzeniu działalności gospodarczej”⁴. Ze względu na ramy kodeksu cywilnego obrót uspołeczniony nie został w całości uregulowany przepisami tego aktu prawnego. Niektóre instytucje wyłącznie zasygnalizowano, natomiast prawa i obowiązki regulowały przepisy odrębne⁵.

Mimo funkcjonowania w obrocie cywilnoprawnym różnych podmiotów prawnych to jednostki gospodarki uspołecznionej są uważane za mające uprzywilejowaną pozycję⁶. Stanowiły centralne pojęcie, którego zakres po wejściu w życie kodeksu cywilnego budził wątpliwości w doktrynie⁷. W literaturze podkreślono brak normatywnej definicji oraz kryteriów odróżniających j.g.u. od innych jednostek. Ponadto rozbieżności autorów dotyczyły kwalifikacji jednostek gospodarki uspołecznionej na płaszczyźnie materialnoprawnej oraz procesowej. Kodeks cywilny określił, które jednostki gospodarki uspołecznionej są osobami prawnymi, zaliczając do nich między innymi Skarb Państwa, przedsiębiorstwa państwowe i banki państwowe, spółdzielnie, kółka rolnicze i ich związki⁸. Jednocześnie kodeks cywilny stanowił, że przepisy szczególne mogą przyznawać osobowość prawną „innym państwowym jednostkom organizacyjnym” oraz „innym organizacjom społecznym ludu pracującego”. Kodeks postępowania cywilnego wskazywał z kolei, że przepisy dotyczące j.g.u. stosuje się także do

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 roku — Kodeks cywilny, Dz.U. 1964 Nr 16, poz. 93 ze zm. (dalej: k.c.). Akt prawny wszedł w życie 1 stycznia 1965 r., jednakże art. 1 Przepisów wprowadzających kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r., Dz.U. Nr 16, poz. 94 (dalej: p.w.k.c.), zawierał pewne wyjątki.

² Zob. art. 1 § 1 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu.

³ Zob. S. Buczkowski, *Problematyka obrotu uspołecznionego w kodeksie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 10, s. 479. Autor podkreśla doniosłość przepisu art. 1 k.c. dla obrotu uspołecznionego, wskazując, że „stosunki między jednostkami gospodarki uspołecznionej zostały ujęte w twarde, solidne łożyska i formy najbardziej w dziejach ludzkości wykształconej i do perfekcji doprowadzonej gałęzi prawa” (*ibidem*, s. 481).

⁴ Zob. art. 1 § 2 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu.

⁵ Zob. Z.K. Nowakowski, *Problematyka dostaw i sprzedaży w obrocie uspołecznionym w związku z wejściem w życie k.c.*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1965, nr 6, s. 149.

⁶ Zob. P. Sobolewski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2021, Legalis, art. 1, pkt 7.1; K. Pietrzykowski, [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 1–449*¹⁰, t. 1, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, Legalis, art. 1, pkt I.2.

⁷ Zob. J. Jodłowski, *W kwestii pojęcia jednostek gospodarki uspołecznionej w kodeksie cywilnym i kodeksie postępowania cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1966, nr 4–5, s. 656 n.; A. Dawidowicz, *Pojęcie „jednostka gospodarki uspołecznionej” a ustawodawstwo dotyczące reformy gospodarczej*, „Palestra” 1987, nr 5, s. 18 n.

⁸ Zob. art. 33 § 1 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu.

„instytucji państwowych, których zadanie nie polega na prowadzeniu działalności gospodarczej”⁹.

Na kanwie wskazanych przepisów o charakterze materialnoprawnym (art. 1 i 33 k.c.) oraz proceduralnym (art. 14 k.p.c.) pojawiły się wątpliwości, czy pojęcie „jednostka gospodarki społecznej” należy interpretować w sposób szeroki (obejmujący wszystkie podmioty własności społecznej), wąski (eliminujący organizacje społeczne ludu pracującego) czy alternatywnie przez pryzmat prowadzenia przez j.g.u. działalności gospodarczej¹⁰. Po przeprowadzonej analizie A. Dawidowicz stwierdza:

jednostka gospodarki społecznej to nie konkretna jednostka organizacyjna o określonych zadaniach, a tylko nietrwała cecha, w którą normodawca wyposaża poszczególne podmioty lub ich nie wyposaża albo wyposaża tylko częściowo, odpowiednio do rodzaju wykonywanych przez te podmioty zadań i ich miejsca w planie społeczno-gospodarczym¹¹.

Odnosnie do celów niniejszego opracowania kwalifikacja poszczególnych jednostek jako j.g.u. ma drugorzędne znaczenie. Istotne jest, że w latach 1965–1989¹² istniał obrót uspołeczniony z udziałem jednostek gospodarki społecznej oraz obrót nieuspołeczniony. Specyfika obrotu uspołecznionego polegała na odmiennym traktowaniu j.g.u. reprezentujących własność społeczną w stosunku do innych uczestników obrotu¹³. Własność społeczna, przez którą należy rozumieć albo socjalistyczną własność ogólnonarodową (państwową), albo własność spółdzielczą lub własność innych organizacji społecznych ludu pracującego, stanowiła podstawę ustroju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i pozostawała pod szczególną ochroną prawa¹⁴. Wykładnia przepisów prawnych musiała uwzględniać szczególną ochronę własności społecznej. Ponadto, jeżeli zobowiązanie dotyczyło mienia społecznego, wymagany był od dłużnika zwiększony miernik staranności¹⁵.

⁹ Zob. art. 14 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. — Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U. 1964 Nr 43, poz. 296 ze zm. (dalej: k.p.c.).

¹⁰ Na temat różnych stanowisk, zob. J. Jodłowski, *W kwestii pojęcia jednostek gospodarki społecznej w kodeksie cywilnym i kodeksie postępowania cywilnego*, s. 656–662; A. Dawidowicz, *Pojęcie „jednostka gospodarki społecznej” a ustawodawstwo dotyczące reformy gospodarczej*, s. 20–22 i powołaną tam literaturę.

¹¹ Zob. A. Dawidowicz, *Pojęcie „jednostka gospodarki społecznej” a ustawodawstwo dotyczące reformy gospodarczej*, s. 36.

¹² Warto nadmienić, że pojęcie „jednostka gospodarki społecznej” zostało usunięte z kodeksu cywilnego na skutek nowelizacji z 28 lipca 1990 r.

¹³ Por. E. Łętowska, *O kryteriach podmiotowego różnicowania regulacji obrotu cywilnoprawnego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1985, nr 5, s. 159.

¹⁴ Zob. np. art. 126–129 k.c. w pierwotnym brzmieniu. Należy wspomnieć, że poza własnością społeczną kodeks cywilny wyróżniał własność indywidualną i osobistą (art. 130–132 k.c. w pierwotnym brzmieniu). Na temat różnych form własności zob. J. Wasilkowski, *Pojęcie własności w świetle kodeksu cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1965, nr 12, s. 815–828.

¹⁵ Zob. art. 355 § 2 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu.

Charakterystyczne dla gospodarki centralnie planowanej było, że zadania gospodarki narodowej w kwestii tworzenia i podziału dochodu narodowego określała ustawa w narodowych planach gospodarczych (rocznych lub wieloletnich)¹⁶. Umowy należało zawierać stosownie do potrzeb, według z góry określonych planów. W gospodarce socjalistycznej przepisy wydawane przez organy administracyjne mocno ingerowały w proces zawierania i wykonywania umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej. Zasada swobody umów, określana jako zasada kierunkowa¹⁷, doznawała ograniczeń w stosunkach między jednostkami gospodarki uspołecznionej. Ograniczenie swobody umów przez standaryzację ich treści miało na celu zrównoważenie szans i interesów kontrahentów — inaczej umowy byłyby narzucane przez jedną ze stron, zwłaszcza przez producentów-dostawców¹⁸. Standaryzacja ułatwiała ponadto kontrolę państwową i społeczną.

Część przepisów prawnych kodeksu cywilnego odnosiła się wprost do jednostek gospodarki uspołecznionej¹⁹. Dwie umowy w kodeksie cywilnym, a mianowicie umowa dostawy i umowa o roboty budowlane, mogły zostać zawarte wyłącznie przez jednostki gospodarki uspołecznionej. Inne podmioty prawa cywilnego nie mogły być stronami takich umów, w odróżnieniu na przykład od takiej umowy jak sprzedaż. Kodeks cywilny stanowił wprost, że dostawca i odbiorca (w umowie dostawy²⁰) oraz wykonawca i inwestor (w umowie o roboty budowlane²¹) to jednostki gospodarki uspołecznionej.

Po wejściu w życie kodeksu cywilnego nie ulegało wątpliwości, że umowa dostawy uregulowana w art. 605–612 k.c. stanowiła odrębny typ umowy²². Jej zindywidualizowanie polegało na zobowiązaniu dostawcy do wytworzenia rzeczy, dostarczanych następnie do odbiorcy. Istotny element umowy tworzyło zobowiązanie odbiorcy do zapłaty ceny. We wskazanych już artykułach kodeks

¹⁶ Zob. np. dekret z dnia 1 października 1947 roku o planowej gospodarce narodowej, Dz.U. 1947 Nr 64, poz. 373; ustawę z dnia 26 lutego 1982 roku o planowaniu społeczno-gospodarczym, Dz.U. 1982 Nr 7, poz. 51.

¹⁷ Na zasadę kierunkową wskazuje ogół przepisów księgi trzeciej dotyczącej zobowiązań, których charakter określano jako dyspozytywny, chyba że z zawartych sformułowań wynikało, że przepisy mają charakter bezwzględnie obowiązujący (zob. więcej W. Czachórski, *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1974, s. 194–195).

¹⁸ Zob. S. Buczkowski, *Zasada wolności umów*, „Państwo i Prawo” 1961, nr 3, s. 436.

¹⁹ Por. A. Wolter, *Jednostki gospodarki uspołecznionej w nowym kodeksie cywilnym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1964, nr 8–9, s. 201.

²⁰ Zob. art. 605 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu.

²¹ Zob. art. 647 k.c. w jego pierwotnym brzmieniu.

²² Zob. S. Grzybowski, *Sprzedaż a dostawa w nowym k.c.*, „Państwo i Prawo” 1965, z. 10, s. 470. Przed wejściem w życie kodeksu cywilnego umowę dostawy między jednostkami gospodarki uspołecznionej regulował dekret z dnia 16 maja 1956 roku o umowach dostawy pomiędzy jednostkami gospodarki uspołecznionej, Dz.U. 1956 Nr 16, poz. 87 ze zm. (dalej: dekret o umowach dostawy). Został on utrzymany w mocy przez art. VII pkt 3 p.k.w.c. Z dekretu wynikało, że j.g.u. zobowiązane były do zawierania umów dostawy ukierunkowanych na wykonanie zadań planowych.

cywilny regulował następujące kwestie: pisemnej formy umowy, nieodpowiednich surowców dostarczanych przez odbiorcę, kontroli jakości i procesu produkcji przez odbiorcę, rękojmi dostawcy za wady fizyczne rzeczy, opóźnienia rozpoczęcia produkcji, wadliwego sposobu wytwarzania przedmiotu dostawy oraz odpowiedniego stosowania przepisów o sprzedaży.

Do umowy dostawy należało stosować liczne inne przepisy kodeksu cywilnego. Dalej omówiono te z nich, które odgrywały główną rolę w obrocie uspołecznionym.

W ramach książki trzeciej kodeksu cywilnego w kontekście zobowiązań umownych należy podkreślić wagę dwóch obowiązków nałożonych na jednostki gospodarki uspołecznionej: obowiązku współdziałania jednostek gospodarki uspołecznionej przy zawieraniu i wykonywaniu umów (art. 386 k.c.) oraz obowiązku zawarcia określonych rodzajów umów, jeśli ów obowiązek wynikał z właściwych przepisów (art. 397 k.c.).

Pierwszy z wymienionych przepisów kodeksu cywilnego, zawarty w ogólnych przepisach o zobowiązaniach umownych, nałożył na obydwie strony obrotu uspołecznionego szczególny obowiązek współdziałania przy zawieraniu i wykonywaniu umów, którego celem jest zabezpieczenie interesu gospodarki narodowej. Cel przepisu ukierunkowany został na ochronę interesu ogólnopublicznego, a nie na zabezpieczenie interesów poszczególnych uczestników obrotu²³. Brzmienie przepisu uwzględnia następujące dyrektywy: „obowiązki wynikające z narodowych planów gospodarczych, ekonomiczność produkcji i obrotu oraz zabezpieczenie gospodarki narodowej przed stratami”.

Drugi z powołanych przepisów kodeksu cywilnego, znajdujący się wśród regulacji dotyczących obowiązku zawierania umów między j.g.u., stanowi o rozstrzygnięciu jednej ze stron o zawarcie umowy w przewidzianych w nim okolicznościach. Po pierwsze, właściwe przepisy muszą przewidywać obowiązek zawarcia umowy między jednostkami gospodarki uspołecznionej. Po drugie, kodeks cywilny stanowi o umowie sprzedaży, dostawy lub o „inne świadczenie”. Po trzecie, określony musi zostać przedmiot umowy oraz termin zawarcia umowy. Przepis art. 397 k.c. stanowi o „właściwych przepisach”, z których wynika obowiązek zawarcia umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej, co prowadzi do konkluzji, że źródeł owego obowiązku należy poszukiwać poza kodeksem cywilnym²⁴. Akt administracyjny, stanowiący przejaw działalności państwa, jest

²³ Zob. J. Kruszevska, T. Jackowski, *Wykonywanie zobowiązań przez jednostki gospodarki uspołecznionej w kodeksie cywilnym*, „Palestra” 1965, nr 7–8, s. 51.

²⁴ Zob. H. Dawidowicz, *Obowiązek zawierania umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1968, nr 12, s. 380. W artykule szczegółowo omówiono zależności między kodeksem cywilnym a ustawodawstwem gospodarczym. Podjęta analiza dotyczy też aktów prawnych powstałych przed wejściem w życie k.c. Zob. też polemikę z H. Dawidowicz poprowadzoną przez Z. Rzepkę, *W sprawie przepisów dotyczących obowiązku zawierania umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1968, nr 12, s. 381–383.

zdarzeniem administracyjnoprawnym oraz może być jednocześnie zdarzeniem cywilnoprawnym²⁵. Między jednostkami gospodarki uspołecznionej dochodziło do powstania stosunku zobowiązaniowego. Uwzględniając to, cywilnoprawne roszczenie o zawarcie umowy powstawało, gdy decyzja administracyjna zawierała oznaczenie stron, przedmiotu umowy oraz terminu zawarcia umowy²⁶.

Jak podniesiono w literaturze, przepisy kodeksu cywilnego nie miały być wystarczające odnośnie do sprzedaży i dostawy między jednostkami gospodarki uspołecznionej. Ogólne i branżowe warunki dostaw i sprzedaży były niezbędne dla funkcjonowania obrotu uspołecznionego²⁷. Wiele pozakodeksowych aktów normatywnych dotyczyło obrotu między jednostkami gospodarki uspołecznionej. Uprawnienie do wydawania przez Radę Ministrów lub upoważniony naczelny organ administracji państwowej ogólnych warunków umów lub wzorów wynikało z art. 384 k.c. Właściwe do umowy dostawy przepisy to tak zwane ogólne warunki sprzedaży i dostawy (o.w.u.s.d.)²⁸. Ponadto znaczenie miały różnego rodzaju instrukcje, na przykład w sprawie postępowania przy zawieraniu i wykonywaniu umów sprzedaży i dostawy (post.u.s.u.d.)²⁹. Dalsza analiza aktów pozakodeksowych ograniczy się do dwóch tu wskazanych, przy czym należy mieć na względzie, że w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wydawane były akty zmieniające lub uchylające w omawianych obszarach³⁰.

²⁵ Zob. S. Grzybowski, *Akt administracyjny jako źródło stosunków obligacyjnych. (Uwagi na tle art. 397–404 k.c.)*, „Państwo i Prawo” 1966, nr 9, s. 263; H. Dawidowicz, *Obowiązek zawierania umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej*, s. 374 i powołaną tam literaturę.

²⁶ S. Grzybowski wymienia przesłanki, które musi spełniać akt administracyjny, aby rozdzielił stosunki zobowiązaniowe, zob. S. Grzybowski, *Akt administracyjny jako źródło stosunków obligacyjnych*, s. 272; por. Z. Rzepka, *W sprawie przepisów dotyczących obowiązku zawierania umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej*, s. 382. W doktrynie istniała natomiast rozbieżność poglądów, gdy właściwy akt administracyjny nie zawierał wszystkich elementów określonych w art. 397 k.c. (*ibidem*, s. 382).

²⁷ Zob. Z.K. Nowakowski, *Problematyka dostaw i sprzedaży w obrocie uspołecznionym w związku z wejściem w życie k.c.*, s. 150. Jak autor podkreślił, inaczej kształtował się handel okrętami, maszynami, zegarkami czy gazem, stąd konieczne były branżowe warunki umów (*ibidem*, s. 151).

²⁸ Zarządzenie Przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów z dnia 7 października 1966 roku w sprawie ogólnych warunków umów sprzedaży oraz umów dostawy w obrocie krajowym pomiędzy jednostkami gospodarki uspołecznionej, M.P. 1966 nr 57, poz. 276 (dalej: o.w.u.s.d.).

²⁹ Instrukcja Przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów z dnia 7 października 1966 roku w sprawie postępowania przy zawieraniu i wykonywaniu umów sprzedaży i umów dostawy, M.P. 1966 nr 57, poz. 277 (dalej: post.u.s.u.d.).

³⁰ Zob. np. zarządzenie Przewodniczącego Komisji Planowania przy Radzie Ministrów z dnia 11 stycznia 1967 roku zmieniające zarządzenie w sprawie ogólnych warunków umów sprzedaży i umów dostawy w obrocie krajowym pomiędzy jednostkami gospodarki uspołecznionej oraz instrukcję w sprawie postępowania przy zawieraniu i wykonywaniu umów sprzedaży i umów dostawy, M.P. 1967 nr 6, poz. 29; uchwałę nr 192 Rady Ministrów z dnia 3 sierpnia 1973 roku w sprawie umów sprzedaży oraz umów dostawy między jednostkami gospodarki uspołecznionej, M.P. 1973 nr 36, poz. 218; uchwałę nr 207 Rady Ministrów z dnia 27 września 1982 roku w sprawie umów

Wspomniany pozakodeksowy akt normatywny odnośnie do sprzedaży i dostawy (o.w.u.s.d.) dotyczył obrotu krajowego rzeczami ruchomymi (towarami) między jednostkami gospodarki społecznej. Zawierał prawa i obowiązki stron oraz określał możliwy zakres ich odmiennego uregulowania przez j.g.u. Przewidywał, że zawieranie umów przez jednostki gospodarki społecznej powinno odbywać się z uwzględnieniem celów wyznaczonych w rocznych i wieloletnich planach. Ponadto uwzględniane powinny być takie czynniki, jak postęp techniczny, zwiększenie wydajności pracy i wysoka użyteczność towarów. Produkcja powinna odpowiadać zapotrzebowaniu³¹. W procesie zawierania umów mocny nacisk został położony na element planowania. Szczegółowe warunki zawierał załącznik do o.w.u.s.d. W pierwszym rozdziale w paragrafie pierwszym w postanowieniach ogólnych został powtórzony obowiązek współdziałania przy zawieraniu i wykonywaniu umów między jednostkami gospodarki społecznej ustanowiony w art. 386 k.c. W dalszym punkcie postanowiono, w ślad za kodeksowymi zasadami prawa zobowiązań wyrażonymi w art. 354 § 1 k.c., że zobowiązanie powinno zostać wykonane przez j.g.u. zgodnie z jego treścią, w sposób odpowiadający celowi, zasadom współżycia społecznego oraz ustalonym zwyczajom (jeśli te ostatnie istnieją). Terminologia kodeksowa nie została przyjęta w całości. Kodeks cywilny posługuje się terminami „wierzyciel” i „dłużnik”, podczas gdy w ogólnych warunkach umów sprzedaży i dostawy zastosowano terminy „jednostka uprawniona” oraz „jednostka zobowiązana”. Przepisy ogólnych warunków sprzedaży i dostawy (o.w.u.s.d.) powinny być skorelowane z kodeksem cywilnym, natomiast przeprowadzona analiza ukazała niespójność terminologiczną zawartych w nich pojęć.

Jeśli chodzi o obowiązek staranności jednostek gospodarki społecznej, był on oceniany przez pryzmat szczególnej ochrony mienia społecznego³². Przy wykonywaniu zobowiązania jednostka gospodarki społecznej powinna dążyć do uzyskania od drugiej strony świadczeń wynikających z treści umowy „za pomocą dostępnych jej środków prawnych” (mogło to na przykład dotyczyć obowiązku dochodzenia kar umownych)³³. Umowa zawarta przez jednostki gospodarki społecznej mogła zostać zmieniona lub rozwiązana „w gospodarczo uzasadnionych wypadkach”. Natomiast odstąpienie od umowy „z ważnych powodów” było możliwe, dopóki nie upłynął termin dostarczenia towaru lub jego części³⁴. Postanowienia ogólne określały także, jak należy rozumieć „zysk normalny” oraz stanowiły o jakości oraz właściwościach towaru³⁵.

sprzedaży oraz umów dostawy między jednostkami gospodarki społecznej, M.P. 1982 nr 26, poz. 235.

³¹ Zob. § 4 o.w.u.s.d.

³² Zob. art. 355 § 2 k.c. oraz § 2.2 załącznika do o.w.u.s.d.

³³ Zob. § 2.1 załącznika do o.w.u.s.d.

³⁴ Zob. § 3.1 oraz § 3.2 załącznika do o.w.u.s.d.

³⁵ Zob. § 3.3 oraz § 4 załącznika do o.w.u.s.d.

W dalszych rozdziałach załącznika do o.w.u.s.d. uregulowano następujące kwestie: formę umowy (rozdział drugi), wydanie towaru (rozdział trzeci), cenę (rozdział czwarty), zapłatę i jej terminy (rozdział piąty), opakowanie (rozdział szósty), rękojmię za wady fizyczne towaru (rozdział siódmy), gwarancję (rozdział ósmy), odpowiedzialność odszkodowawczą (rozdział dziewiąty) oraz szczególne okoliczności wyłączające odpowiedzialność za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy (rozdział dziesiąty).

Przy zawieraniu umów dostawy jednostki gospodarki społecznej były zobowiązane do stosowania się do pisemnej instrukcji w sprawie postępowania przy zawieraniu i wykonywaniu umów sprzedaży i dostawy (post.u.s.u.d.). W ślad za omówionymi aktami prawnymi instrukcja post.u.s.u.d. nakazywała uwzględniać narodowe plany gospodarcze, ekonomiczność produkcji i obrotu oraz zabezpieczenie gospodarki przed stratami. Ponadto znaczenie miały konkretne okoliczności, w jakich umowa dostawy została zawarta lub była wykonywana. Instrukcja zawierała wytyczne dla jednostek gospodarki społecznej dotyczące zamówienia towaru, jego dostarczenia, dokumentów gwarancyjnych i inne³⁶.

Skupiając się w tym miejscu na wybranym elemencie: cenie, w załączniku do o.w.u.s.d. znajdowały się regulacje dotyczące kosztów, na przykład wydania, załadowania, zmierzenia lub zważenia towaru. Natomiast wytycznych co do ustalania ceny za dany towar należało poszukiwać w innym akcie normatywnym. Był nim specjalny dekret („dekret o cenach”)³⁷. Jednym z celów tego aktu administracyjnego było umocnienie kierowniczej roli państwa. Do kompetencji Rady Ministrów należało ustalenie ceny detalicznej artykułów, opłat i stawek taryfowych, a ponadto określenie w odrębnym rozporządzeniu artykułów i usług, do których miały zastosowanie przepisy o cenie. Dekret o cenach wskazywał zadania także innych organów administracji: ministrów, prezydiów rad narodowych, Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, Państwowej Komisji Cen. Jak widać, strony umowy cywilnoprawnej, takiej jak umowa dostawy, nie miały dowolności w ustalaniu ceny. Potwierdziło to orzecznictwo Sądu Najwyższego jeszcze przed uchwaleniem kodeksu cywilnego. W wyroku z dnia 14 kwietnia 1964 roku (I CR 340/63, LEX) Sąd Najwyższy stwierdził, opierając się na wcześniejszym orzecznictwie, że wysokość cen dostaw na rzecz jednostek gospodarki społecznej nie może być pozostawiona porozumieniu stron, jeżeli odrębne przepisy przewidują jej ustalenie (lub zatwierdzenie) przez odpowiednie organy. Ustalenie natomiast przez strony wyższej ceny nie rodziło skutku nieważności całej umowy, lecz tej części, której dotyczyła różnica między cenami³⁸. Swoboda stron doznawała mocnych ograniczeń na rzecz odgórnej

³⁶ Zob. rozdziały 2 i 3 post.u.s.u.d.

³⁷ Zob. dekret z dnia 3 czerwca 1953 roku o ustaleniu cen, opłat i stawek taryfowych, Dz.U. 1953 Nr 31, poz. 122 (dalej: dekret o cenach).

³⁸ Zob. wyrok SN z dnia 14 kwietnia 1964 roku, I CR 340/63, LEX oraz powołane tam orzecznictwo.

regulacji o charakterze administracyjnym. Ponadto, w razie braku porozumienia między stronami co do ceny towaru, jej ustalenie należało do właściwego organu administracji³⁹. Hierarchia była widoczna w stosunkach między jednostką gospodarki uspołecznionej a organem nadrzędnym. Wydanie polecenia przez organ nadrzędny mogło stanowić przesłankę zwalniającą j.g.u. z odpowiedzialności, jeśli w jego wyniku nie mogła ona dotrzymać zobowiązań umownych⁴⁰.

Jednostki gospodarki uspołecznionej były podmiotami o szczególnym znaczeniu dla gospodarki narodowej PRL. Funkcjonowanie jednostek gospodarki uspołecznionej było podporządkowane celom ogólnopaństwowym, przede wszystkim ochronie własności społecznej w związku z realizacją narodowych planów gospodarczych. Stosunki cywilnoprawne z udziałem jednostek gospodarki uspołecznionej podlegały nie tylko przepisom nowego kodeksu cywilnego, lecz także, a może przede wszystkim, pozakodeksowym aktom normatywnym. W badanym okresie historycznym rozbudowane ustawodawstwo gospodarcze zawierało szczególnie rozwiązania uwzględniające specyfikę obrotu uspołecznionego. Ogólne zasady prawa cywilnego podlegały modyfikacjom. Jednostki gospodarki uspołecznionej jako podmioty prawa cywilnego zostały zobowiązane do stosowania się do regulacji organów administracji, które głęboko ingerowały w klasyczne instytucje cywilnoprawne związane z zawarciem i wykonaniem umowy. Plan i planowanie to pojęcia, które determinowały stosunki cywilnoprawne z udziałem jednostek gospodarki uspołecznionej. Swoboda umów w obrocie uspołecznionym doznawała silnych ograniczeń. Wyrazem ograniczenia jest obowiązek zawarcia umowy dostawy między jednostkami gospodarki uspołecznionej w przypadkach wskazanych w przepisach kodeksu cywilnego oraz właściwych przepisach pozakodeksowych o charakterze administracyjnym. Akt administracyjny stanowił źródło zobowiązania zawarcia umowy oraz odpowiadającego mu roszczenia.

Regulacja dotycząca umowy dostawy między jednostkami gospodarki uspołecznionej jest przykładem silnego oddziaływania organów administracji na stosunki cywilnoprawne w obrocie uspołecznionym. Gospodarka centralnie planowana podlegała ścisłej kontroli państwa — w zasadzie na każdym etapie. System planowania kształtował rozwój gospodarczy. Zawieranie i wykonywanie umów dostawy było bezpośrednio podporządkowane narodowym planom gospodarczym, ekonomiczności produkcji i obrotu oraz realizacji celu polegającego na zabezpieczeniu gospodarki przed stratami. Plan tworzył ramy, które wpływały na zamówienia dokonywane przez jednostki gospodarki uspołecznionej. W gospodarce socjalistycznej obrót poddany był reglamentacji. Wybór kontrahenta, ustalenie wynagrodzenia czy ceny uzależnione były od innych czynników niż rynkowe. Cywilnoprawne instytucje, takie jak na przykład rękojmia, gwarancja

³⁹ Zob. wyrok SN z dnia 12 maja 1966 roku, II CR 89/66, LEX.

⁴⁰ Zob. wyrok SN z dnia 28 czerwca 1972 roku, II CR 202/72, LEX.

czy kara umowna, były w zasadzie uregulowane poza kodeksem cywilnym. Dla zawarcia i wykonania umowy dostawy znaczenie miały dekrety, ogólne warunki umów, instrukcje i inne akty wydawane przez organy administracji. Dopiero ich kompleksowa analiza umożliwiała określenie sytuacji prawnej stron umowy dostawy.

Bibliografia

- Buczkowski S., *Problematyka obrotu uspołecznionego w kodeksie cywilnym*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 10.
- Buczkowski S., *Zasada wolności umów*, „Państwo i Prawo” 1961, nr 3.
- Czachórski W., *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 1974.
- Dawidowicz A., *Pojęcie „jednostka gospodarki uspołecznionej” a ustawodawstwo dotyczące reformy gospodarczej*, „Palestra” 1987, nr 5.
- Dawidowicz H., *Obowiązek zawierania umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1968, nr 12.
- Grzybowski S., *Akt administracyjny jako źródło stosunków obligacyjnych. (Uwagi na tle art. 397–404 k.c.)*, „Państwo i Prawo” 1966, nr 9.
- Grzybowski S., *Sprzedaż a dostawa w nowym k.c.*, „Państwo i Prawo” 1965, z. 10.
- Jodłowski J., *W kwestii pojęcia jednostek gospodarki uspołecznionej w kodeksie cywilnym i kodeksie postępowania cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1966, nr 4–5.
- Kruszewska J., Jackowski T., *Wykonywanie zobowiązań przez jednostki gospodarki uspołecznionej w kodeksie cywilnym*, Palestra 1965, nr 7–8.
- Łętowska E., *O kryteriach podmiotowego zróżnicowania regulacji obrotu cywilnoprawnego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1985, nr 5.
- Nowakowski Z.K., *Problematyka dostaw i sprzedaży w obrocie uspołecznionym w związku z wejściem w życie k.c.*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1965, nr 6.
- Pietrzykowski K., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 1–449¹⁰*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Warszawa 2020, Legalis.
- Rzepka Z., *W sprawie przepisów dotyczących obowiązku zawierania umów między jednostkami gospodarki uspołecznionej*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1968, nr 12.
- Sobolewski P., [w:] *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2021, Legalis.
- Wasilkowski J., *Pojęcie własności w świetle kodeksu cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1965, nr 12, s. 815–828.
- Wolter A., *Jednostki gospodarki uspołecznionej w nowym kodeksie cywilnym*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1964, nr 8–9.